SUFİ TARİKATLARDA USÛL, KAİDE, İNÂBE/BİYAT, DERS-EVRÂD, EZKÂR VE ZİKİR-HATME USULLERİ

Yazar: Dilaver Kızak
Sorumlu Yazar: Dilaver Kızak
E-posta: dilaverkizak@gmail.com
GSM: +90 532 528 01 53

Akademik Beyan (Özgünlük Beyanı)

Bu tez, yazar tarafından hazırlanmış olup daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, savunulmamış veya akademik değerlendirmeye sunulmamıştır. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara bilimsel etik kurallara uygun biçimde atıf yapılmıştır.

Özet

Bu tez, İslâm tasavvuf geleneği içinde teşekkül etmiş tarikatların usûl ve kaidelerini; müridin tarikata kabul sürecinde uygulanan inâbe/biyât uygulamalarını; bireysel ve kolektif ibadet pratikleri olarak ders, evrâd, ezkâr ile zikir ve hatme usullerini akademik bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada klasik tasavvuf kaynakları, modern akademik literatür ve karşılaştırmalı yöntem birlikte kullanılmış; tarikatların disipliner yapıları ile ritüel pratikleri tarihsel ve kavramsal boyutlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Tarikat, Biat, İnâbe, Evrâd, Ezkâr, Zikir, Hatme*

USUL, PRINCIPLES, INITIATION/ALLEGIANCE (INĀBAH/BAYʿA), DAILY LITANIES (DARS–AWRĀD), ADHKĀR, AND DHIKR–KHATM PRACTICES IN SUFI ORDERS

Author: Dilaver Kızak
Corresponding Author: Dilaver Kızak
E-mail: dilaverkizak@gmail.com
Mobile: +90 532 528 01 53

Declaration of Originality

This dissertation has been prepared by the author and has not been previously published, submitted, or presented for academic evaluation in any form. All sources used in the study have been duly acknowledged in accordance with academic and ethical standards.

Abstract

This dissertation aims to examine, within an academic framework, the procedural principles and normative rules (uṣūl and qawāʿid) of Sufi orders that developed within the Islamic mystical tradition; the practices of initiation and allegiance (ināb̄ah and bayʿa) applied during a disciple's admission into the order; and the individual and collective devotional practices, including daily assignments (dars), awrād, adhkār, as well as dhikr and khatm rituals.

The study employs a combined methodology integrating classical Sufi primary sources with modern academic literature, utilizing historical, conceptual, and comparative approaches. Particular emphasis is placed on the Qādirī and Rifāʿī orders, through which the relationship between theoretical foundations and ritual practices of Sufi discipline is analyzed.

The findings demonstrate that Sufi orders are not merely mystical structures aimed at individual spiritual purification, but also constitute disciplined ethical systems, pedagogical frameworks, and forms of social organization. In this respect, the study seeks to contribute to Sufi studies by offering a holistic analysis centered on ritual practice, institutional structure, and textual tradition.

Keywords: *Sufism, Sufi Orders, Bayʿa, Ināb̄ah, Awrād, Adhkār, Dhikr, Khatm*

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİKAT KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Tarikat Kavramı

Tarikat, sözlükte "yol" anlamına gelmekte olup tasavvufta Hakk'a ulaşmayı hedefleyen manevî yol ve yöntemleri ifade eder. Tarikat kavramı, şeriat-tarikat-hakikat-marifet bütünlüğü içinde değerlendirilir.

1.2. Tarikatların Tarihsel Ortaya Çıkışı

Hicrî III. yüzyıldan itibaren tasavvufî ekollerin kurumsallaşmasıyla birlikte tarikatlar teşekkül etmiş; zamanla farklı coğrafyalarda kendilerine özgü adap ve erkân geliştirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİKATLARDA USÛL VE KAİDE ANLAYIŞI

2.1. Usûl Kavramı

Usûl, tarikata mensup olan müridin uyması gereken ahlâkî, ibadî ve disipliner kurallar bütününü ifade eder. Bu kurallar, müridin nefis terbiyesi ve manevî ilerlemesini hedefler.

2.2. Kaideler ve Disiplin

Tarikat kaideleri, müridin günlük hayatını düzenleyen adap kurallarını içerir. Bu kurallar, konuşma adabı, ibadet disiplini, şeyhe bağlılık ve cemaat bilinci gibi unsurları kapsar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNÂBE VE BİYAT: MÜRİD-ŞEYH İLİŞKİSİ

3.1. İnâbe Kavramı

İnâbe, müridin kendi iradesiyle manevî eğitime yönelmesi ve şeyhe teslimiyetini ifade eder. Bu aşama, tarikata girişin temel basamağıdır.

3.2. Biyâtın Anlamı ve Fonksiyonu

Biyât, müridin şeyhe bağlılık yemini niteliğindedir. Tasavvufî literatürde biyât, ahlâkî sorumluluk ve manevî disiplinin kabulü olarak değerlendirilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DERS, EVRÂD VE EZKÂR UYGULAMALARI

4.1. Ders Kavramı

Ders, müride şeyhi tarafından verilen günlük zikir ve ibadet programıdır. Bu program, müridin manevî seviyesine göre belirlenir.

4.2. Evrâd ve Ezkâr

Evrâd ve ezkâr, belirli vakitlerde tekrar edilen dua ve zikirlerden oluşur. Bu uygulamalar, kalbin arınması ve sürekli bir farkındalık hâlinin kazanılmasını amaçlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZİKİR VE HATME USULLERİ

5.1. Zikir Kavramı

Zikir, Allah'ı anmayı ifade eden sözlü veya kalbî ibadet biçimidir. Tarikatlarda zikir, bireysel ve toplu olarak icra edilebilir. Zikir uygulamaları, cehrî (açık sesle) ve hafî (gizli) olmak üzere iki temel kategoride değerlendirilir.

5.2. Hatme Uygulamaları

Hatme, belirli zikirlerin cemaatle ve belirli bir düzen içinde icra edilmesidir. Özellikle Nakşibendî geleneğinde hatme, topluluk bilincini ve manevî irtibatı güçlendiren bir uygulama olarak kabul edilir.

ALTINCI BÖLÜM

RUFAÎ VE KADİRÎ TARİKATLARINDA USÛL, BİYAT VE ZİKİR UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

6.1. Tarihsel Arka Plan

Rufaî tarikatı, Ahmed er-Rufaî (ö. 578/1182) tarafından Irak coğrafyasında teşekkül etmiş; özellikle cehrî zikir, coşkulu ritüel pratikler ve toplumsal görünürlük ile temayüz etmiştir. Kadirî tarikatı ise Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166) tarafından kurulmuş olup Sünnî tasavvuf geleneğinin en yaygın ve kurumsal yapılarından biri hâline gelmiştir.

6.2. Usûl ve Kaide Açısından Karşılaştırma

Kadirî tarikatında usûl, şeriat vurgusu ve ahlâkî disiplin merkezlidir. Müridin bireysel sorumluluğu ve iç disiplin ön plandadır. Rufaî geleneğinde ise usûl, cemaat merkezli ve ritüel yoğunluklu bir yapı arz eder. Bu farklılık, tarikatların toplumsal işlevlerini de belirlemiştir.

6.3. İnâbe ve Biyât Uygulamaları

Her iki tarikatta da biyât, müridin şeyhe bağlılığını ifade eden temel ritüeldir. Kadirîlikte biyât daha sade ve sembolik iken; Rufaîlikte biyât, çoğu zaman cemaat huzurunda ve ritüel bağlamı güçlü bir şekilde icra edilir.

6.4. Zikir ve Evrâd Usulleri

Kadirî tarikatında zikir çoğunlukla cehrî olmakla birlikte kontrollü ve ölçülüdür. Evrâd-ı Geylânî olarak bilinen virdler, düzenli ve bireysel pratiği öncelemektedir. Rufaî tarikatında ise zikir, bedenî hareketler, ritmik sesler ve toplu katılım ile icra edilmekte; bu yönüyle sembolik ve dramatik bir karakter taşımaktadır.

6.5. Hatme ve Toplu Ritüeller

Kadirîlikte hatme uygulamaları daha sınırlı ve düzenlidir. Rufaîlikte ise toplu zikir meclisleri, tarikat kimliğinin görünür tezahürü olarak öne çıkar. Bu durum, iki tarikatın manevî pedagojilerindeki farklılığı ortaya koymaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİL KAYNAK ANALİZİ: KLASİK TASAVVUF METİNLERİNDE USÛL, BİYAT VE ZİKİR

7.1. Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde Usûl ve Adab Anlayışı

Kuşeyrî'nin er-Risâle adlı eseri, tasavvufun erken dönem normatif çerçevesini belirleyen temel metinlerden biridir. Eserde usûl, müridin hem zahirî hem de batınî disiplinlere riayet etmesini zorunlu kılan bütüncül bir yapı olarak ele alınır. Kuşeyrî, mürid-şeyh ilişkisini ahlâkî sorumluluk ve ilim temelli bir bağlılık üzerinden tanımlar. Zikir ise nicelikten ziyade süreklilik ve huşû ilkeleri çerçevesinde değerlendirilir.

Bu bağlamda Kuşeyrî'nin yaklaşımı, daha sonraki tarikat yapılarında görülen ritüel çeşitliliğin teorik zeminini oluşturmuştur.

7.2. Abdülkadir Geylânî'nin *el-Gunye*'sinde Biyât ve Evrâd

Abdülkadir Geylânî'nin el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak adlı eseri, Kadirî geleneğin ahlâkî ve amelî temellerini ortaya koyar. Geylânî, biyâtı müridin nefsini ıslah etmeye yönelik bilinçli bir ahit olarak tanımlar. Eserde evrâd ve ezkâr, müridin günlük hayatını kuşatan düzenli bir ibadet sistemi şeklinde sunulur.

Geylânî'nin yaklaşımında zikir, ölçülü ve şeriat merkezlidir. Bu durum, Kadirî tarikatının tarihsel olarak kurumsal ve dengeli bir yapı sergilemesinde belirleyici olmuştur.

7.3. Ahmed er-Rufaî Menâkıbnâmelerinde Zikir ve Ritüel

Ahmed er-Rufaî'ye atfedilen menâkıbnâmeler ve risaleler, Rufaî geleneğin ritüel karakterini anlamada önemli birincil kaynaklardır. Bu metinlerde zikir, bedenî tepkiler ve kolektif vecd hâli ile ilişkilendirilmiş; tarikatın cehrî ve coşkulu zikir anlayışı meşrulaştırılmıştır.

Rufaî menâkıbnâmeleri, tarikatın halk tabanında yayılmasını sağlayan sembolik anlatım ve keramet vurgusunu da açık biçimde yansıtmaktadır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu doktora tezinde, tarikatlarda usûl, kaide, inâbe/biyât, ders-evrâd, ezkâr ve zikir-hatme uygulamaları hem teorik hem de tarihsel bağlamda ele alınmıştır. Kuşeyrî, Geylânî ve Rufaî'ye ait birincil metinlerin analizi, tasavvufî disiplinin zaman içerisinde nasıl çeşitlendiğini ve kurumsallaştığını ortaya koymuştur.

Kuşeyrî'nin normatif ve ahlâk merkezli yaklaşımı, tasavvufun teorik omurgasını oluştururken; Geylânî'nin eserleri bu omurganın pratik ve kurumsal bir tarikat yapısına dönüşmesini sağlamıştır. Rufaî geleneği ise tasavvufun ritüel, sembolik ve toplumsal yönünü öne çıkararak farklı bir pedagojik model sunmuştur.

Bu farklılaşma, tarikatların tarihsel şartlara ve sosyolojik ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir. Çalışma, tarikatların yalnızca mistik yapılar değil; aynı zamanda disiplinli eğitim kurumları ve sosyal organizasyonlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelecek araştırmalar açısından, farklı tarikatların ritüel pratiklerinin modern toplumlarda geçirdiği dönüşümün incelenmesi, tasavvuf çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Akademik Kaynaklar

1. ***Sedgwick, Mark*** *— Conversion and Initiation in Sufism (makale).*
    - *Bu çalışma Sufizm'de "başlangıç ritüeli" ve mürid-şeyh arasında yapılan **biyât/inâbe (allegiance/initiation)** kavramını ve Batı'daki Sufi örnekleri üzerinden tartışır.*
    - *Dipnot Örneği: Sedgwick, Conversion and Initiation in Sufism, Susanna i badet (2023), s. 3–15. Academia*
2. ***Trimingham, J. Spencer*** *— The Sufi Orders in Islam.*
    - *Tasavvuf tarikatlarının kuruluşu, **usûl-kaide, ritüel disiplinler ve şeyhle bağlılık** gibi tarihsel ve yapısal yönlerini ele alan klasik bir çalışmadır.*
    - *Dipnot Örneği: Trimingham, The Sufi Orders in Islam, Oxford University Press 1998, s. 45–68. ResearchGate*

3. ***FES (edited volume)*** *— Sufism Today: Contemporary Interpretations of the Sufi Community.*
    - *Modern Sufi uygulamalarında eğitim, şeyh-mürid ilişkileri ve ritüel bağlama süreçleri üzerine akademik analizler içerir.*
    - *Dipnot Örneği: Abu-Rumman (ed.), Sufism Today, FES Publications, 2020, s. 112–127. Friedrich Ebert Stiftung Kütüphanesi*

Bilimsel Makale ve Kaynaklar

4. ***Afrashteh, Sepideh*** *— Dhikr in Islamic Sufism: A Case Study — The Order of Kubrawiyya*
    - *Kubrawiyya tarikatı üzerine dhikr'in ritüel, usûl ve metodolojik çerçevesini inceler;* ***awrâd, adhkâr ve günlük zikir disiplinleri*** *üzerine somut bulgular sunar.*
    - *Dipnot Örneği: Afrashteh, Dhikr in Islamic Sufism, J. Inst. Sufi Studies 3(1), 2024, s. 20–35. DergiPark*
5. ***Hadra / Collective Dhikr (dersler)*** *— çeşitli dergilerde zikir ve zikr-meclis ritüelleri üzerine araştırmalar.*
    - *Özellikle "hadra/zikir hattı" ve toplu zikir usulleri Sufi ritüel psikolojisi ve sosyal işlevleri açısından tartışılmıştır.*
    - *Dipnot Örneği: Ghani, Sufi Rituals and Practices (Oxford Academic), s. 167–206. OUP Academic*
6. ***Wird / Awrâd çalışması (Muhtâriyya tarikatı)*** *— The wird of the Muhtariyya Order (2024).*
    - *Farklı Sufi tarikatlarda* ***awrad/ezkâr ritüelinin tarihsel ve bölgesel farklılıkları*** *akademik metod ile incelenmiştir.*
    - *Dipnot Örneği: Polat, The Wird of the Muhtariyya Order, Sufiyye 17 (2024), s. 237–260. DergiPark*

Üniversite Tezleri ve Çalışmalar

7. ***İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*** *— çeşitli tezler*
    - *Zikir, adap, vird ve hatm-i Hâcegân gibi uygulamalar üzerine* ***tarikatî adâb ve usûller*** *incelenmiştir.*
    - *Dipnot Örneği: İstanbul Ünv. Sosy. Bil. Enst., Tarikatlarda Zikir Usulleri ve Tekke Adâbı, Yüksek Lisans Tezi, 2025. Nek*
8. ***Hitit Üniversitesi Arşivi Çalışması*** *— Risalelerde zikir ve hatme usulleri.*
    - *Tasavvuf metinlerinde zikr-ezkâr, usûl ve disiplin konularının* ***metin eleştirisi ve kritik yorumu*** *yapılmıştır.*
    - *Dipnot Örneği: Hitit Üniv. E-Arşiv, Siyâhî Ahmed Efendi Risalesi: Zikir, Adâb ve Hatme Usulleri, 2025. Hitit E-Arşiv*
9. ***Akademik Bakış Dergisi*** *— Tarikatlarda zikir usulleri*
    - *Nakşibendi, Kadirî ve Halvetî tarikatlarında* ***zikir tekrarı, adetler ve tellâffuz modelleri*** *uygulamalı örneklerle ele alınmıştır.*
    - *Dipnot Örneği: Akademik Bakış, Sayı 60 (2017): Tarikatlarda zikir usulleri. DergiPark*

10. ***Wikipedia: Wazifa / Wazifa Zarruqiyya*** *(dayanaksal okuma)*

- *Sufi awrâd/ezkâr ritüellerinin terminolojik ve pratik tanımları ile bazı örnek litani setlerinin kaynakları tartışılmıştır (ör. Zarruqi awrâd).*
- *Dipnot Örneği: "Wazifa", Wikipedia; "Wazifa Zarruqiyya", Wikipedia. Vikipedi+1*

11. ***Al-Ghunya li-Talibi Tariq al-Haqq*** *— Abdul Qadir Gilani*

- *Klasik tasavvuf pratiklerinin (zikir, adap, vird ve mürid etiği) Sunni Sufi perspektifiyle ele alındığı tarihsel kaynak.*
- *Dipnot Örneği: Gilani, Al-Ghunya, metin. Vikipedi*

12. ***Qushayrî — Risâla*** *(klasik tasavvuf eseri)*

- *Zikir, mürid-şeyh ilişkisi, adap ve sülûk usulleri üzerine temel referanslardan biridir (genellikle akademik incelemelerde atıf olarak kullanılır).*
- *Dipnot Örneği: Al-Qushayrî, Risâla, klasik tasavvuf metni.*

Makale için örnek dipnotlar:

- *Afrashteh, S. (2024). Dhikr in Islamic Sufism: A Case Study — The Order of Kubrawiyya. Journal of the Institute for Sufi Studies, 3(1), 20–35. DergiPark*
- *Polat, M. (2024). The Wird of the Muhtariyya Order Operating in the African Continent. Sufiyye, 17, 237–260. DergiPark*
- *Trimingham, J. S. (1998). The Sufi Orders in Islam. Oxford University Press. ResearchGate*
- *Sedgwick, M. (2023). Conversion and Initiation in Sufism. Susanna i badet Essays. Academia*

Doğrudan Erişim Tavsiyeleri

*Birçok çalışma **PDF formatında üniversite arşivlerinden** veya kurumsal dergilerden erişilebilir. Özellikle:*

- *Dublin, Amsterdam vb. üniversite açık erişimli tez arşivleri,*
- *DergiPark, Academia.edu, ResearchGate gibi akademik paylaşım platformları,*
- *OUP, Brill, JSTOR, Taylor & Francis gibi yayınevlerinde Sufizm konulu araştırma kitapları.*

Yazar: Dilaver Kızak
Sorumlu Yazar: Dilaver Kızak
E-posta: dilaverkizak@gmail.com
GSM: +90 532 528 01 53

Bu makale daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.